

УДК 811.161.2'373.45-112+81'282
DOI 10.35433/philology.2 (103).2024.118-127

СЛОВОЗМІНА ІМЕННИХ ЧАСТИН МОВИ В ПРИВІЛЕЯХ КИЇВСЬКОМУ МІСЬКОМУ МАГІСТРАТУ

В. М. Титаренко*, А. В. Ящук**

У статті проаналізовано морфологічні особливості привілеїв Київському міському магістрату. Текст пам'ятки зберігається в ЦДІАК (ф. 62, оп. 1, спр. 1). Ці документи є копією XVIII ст. грамот, виданих на підтвердження магдебурзького права м. Києву за 1544–1659 роки, узяті з приватної колекції Козьми Кричевця.

У парадигмі іменника, прикметника, числівника, займенника в окремих відмінках виявлено вживання давніх і нових закінчень, наявність яких відображає етап становлення словозміни в українській мові. Для прикметникової словозміни характерне функціонування переважно членних прикметників та поодинокі іменних. Із-поміж займенникового відмінювання помічаємо написання членних і нечленних форм, спорадично під впливом польської мови вжиті усічені форми. Поширеною є флексія *-аго* церковнослов'янського походження. Хитання в написанні форм відображено часто й в одному слові, і в різних, інколи паралельність виявляємо поряд. Окреслена варіативність зумовлена відсутністю унормування правописних особливостей, процесуальністю мовних явищ в аналізованій період, збереженням традицій та впливом живомовної стихії, взаємодією фонетичної й морфологічної систем церковнослов'янської, польської та української мов.

Окремі словоформи, виявлені в аналізованому тексті, функціювали під іншомовним впливом, зокрема одні посилювалися під впливом польської мови, інші запозичувалися з неї. Подекуди простежуємо старослов'янські елементи в словозміні (флексія *-аго* в род. в. прикметників, діеприкметників).

Отже, аналіз іменних частин мови, ужитих у грамотах київському міському магістрату, свідчить про те, що в системі відмінювання цієї категорії слів у XVI–XVII ст. утверджувалися нові (живомовні) форми, які в подальшому стали літературною нормою, також у невеликій кількості засвідчуємо архаїчні елементи, які були даниною книжній традиції. Поряд із такими варіантами виразно позначені іншомовні впливи – польської та церковнослов'янської мов. Найімовірніше, що ці форми потрапили вже в копію / переклад

* кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови та методики її навчання
(Житомирський державний університет імені Івана Франка)
kytytar@ukr.net
0000-0003-1599-9964

** кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови та методики її навчання
(Житомирський державний університет імені Івана Франка)
lesjajashhuk@ukr.net
[0000-0003-4314-0807](https://orcid.org/0000-0003-4314-0807)

XVIII ст., оскільки такі запозичення не виявлялися в пам'ятках ділового стилю попередніх століть.

Ключові слова: система словозміни, церковнослов'янська мова, флексія, морфологічний рівень, флексія.

INFLECTION OF NOMINAL PARTS OF SPEECH IN THE PRIVILEGES TO THE KYIV CITY MAGISTRATE

Tytarenko V. M., Yashchuk L. V.

The article analyzes the morphological features of the Privileges of the Kyiv Magistrate. The text of the record is kept in the Central State Archives (f. 62, in. 1, case 1). These documents are a copy of the 18th century. certificates issued to confirm the Magdeburg law of Kyiv for the years 1544–1659, taken from the private collection of Kozma Krychevets.

The study reveals the use of old and new endings in the paradigm of the noun, adjective, numeral, and pronoun in individual cases, which reflects the stage of formation of word change in the Ukrainian language. Adjective word change is characterized by the functioning of mainly compound adjectives and singular nouns. Among pronominal declensions, we notice the use of compound and non-compound forms, clipped forms are used sporadically under the influence of the Polish language. The inflection **-ago** of Church Slavonic origin is common. Fluctuations in the writing of forms are often reflected both in the same word and in different ones, parallelism is often found side by side. The outlined variability is caused by the lack of normalization of orthographic features, the procedural nature of language phenomena in the analyzed period, the preservation of traditions and the influence of the living language element, the interaction of the phonetic and morphological systems of the Church Slavonic, Polish and Ukrainian languages.

Individual word forms found in the analyzed text functioned under the influence of a foreign language, in particular, some were strengthened under the influence of the Polish language, while others were borrowed from it. In some places, Old Slavic elements can be traced in word change (inflection **-ago** in adjectives, participles).

Therefore, the analysis of the nominal parts of speech used in the letters of the Kyiv magistrate shows that in the system of declension of this category of words in the 16–17 centuries new (vernacular) forms were established, which later became the literary norm, archaic elements that were a tribute to the book tradition are also attested in a small amount. Along with such variants, foreign language influences are clearly marked – Polish and Church Slavonic languages. It is most likely that Church Slavonic forms were already included in the copy/translation of the 18th century, since such influences did not appear in records of the business style of previous centuries.

Keywords: noun inflection system, Church Slavonic language, inflection, morphological level, inflection.

Постановка наукової проблеми.

Аналізований текст – копія XVIII ст., зроблена для бурмистра Козьми Кричевця. Про таку інформацію довідуємося з послівного запису, який розміщений посторінково на лицьових аркушах книги [9: 2–20]. За змістом текст є привілеями київському міському магістратові, виданих на підтвердження магдебурзького права м. Києву упродовж 1544–1659 років.

Пам'ятка зберігається в ЦДІАУ м. Києва під шифром ф. 62, оп. 1, спр. 1. Збірка вміщує 48 грамот, написаних на аркушах розміром 18 на

29 см. Стан збереженості задовільний. Нумерація здійснена в правому верхньому кутку: два рази коричневим чорнилом і третій раз олівцем. Ілюстративний матеріал у статті подано за першою нумерацією, яка охоплює аркуші 1–138. Перша сторінка незначно пошкоджена по зовнішньому краю й містить запис іншим почерком, ніж у середині книги: "Сія книга написана 1665 года (під цим знову написана дата 1665-го, над нею 1673 і перекреслені – прим. автор.) бургомистромъ Козмою Акимовичем

Кричевцем 1673 (дата перекреслена – прим. автор.) года" [9: 1].

Грамоти – копії, зроблені для "*своей прива(т)ной домової потреби и всяки(x) случаевъ*" [9: 43–47] бурмистрові К. Кричевцю. Про те, як потрапила книга до архіву, конкретних відомостей немає. Деякі документи частково чи повністю друкували в кінці XIX – початку XX ст., при цьому немає вказівки на ім'я К. Кричевця. Нічого не сказано про це й у "Каталозі документів з історії Києва XV–XIX ст.", у якому зазначено про більшість грамот цієї книги [5].

Під окремими привілеями записано, що вони перекладені з латинської та польської мов. У "Каталозі..." зазначено, що перекладачами подібних документів у київському магістраті були сотники А. Троцина та М. Яггельницький, і вказано роки їхнього сотникування, відповідно, 1710–1729 і 1717–1728 [5: 12]. Особливості іменної словозміни представленого тексту не мали системного опису, тому це дослідження має актуальність і практичне значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Система словозміни українських пам'яток XVI–XVII ст. була предметом монографічних розвідок І. М. Керницького [6], С. П. Самійленка [7], дисертацій, наукових статей Г. П. Стрельчук [8], Г. І. Гримашевич [1], В. В. Денисюка [2], Н. М. Діденко [3] та ін. Мовний аналіз грамот здійснено лише епізодично – у публікаціях авторів.

Мета дослідження – проаналізувати характерні ознаки словозміни іменних частин мови, ужитих у тексті привілеїв Київського міського магістрату.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. В аналізованій пам'ятці на морфологічному рівні живомовні риси засвідчено досить виразно, проте спорадично збережено архаїчні елементи, відображено іншомовні впливи.

Нижче проаналізуємо специфіку формотворення різних частин мови аналізованого тексту.

У системі відмінювання іменників представлено багато варіантів, що свідчить про процеси перебудови в словозміні аналізованої частини мови та про витіснення старих книжних елементів народнорозмовними формами.

В іменниках жіночого роду на *-ā* в називному відмінку однини, основа яких закінчується на *-ц*, виявлено форму лише з твердим приголосним: *ва(ж)ниця* 4, *де(р)жавця* 29 зв., *продавця* 63 зв., *границя* 75 зв., *гора* *Щиковиця* 76, *половиця* 97 зв. В інших відмінкових формах у цих іменниках у написанні відображено теж твердий *ц*: *ва(ж)ницю* 9, *половицю* 11 зв., *за границу* 20, *в ня(т)ницю* 29 зв., *Щиковицю* 75 зв., *працю* 116, *половицюю* 21 тощо. Натомість палатальний *ц* у пам'ятці часто зафіксовано в різних числівникових словоформах, спорадично в іменнику *міця*: *міця* 18 зв., *тридцятото* 21 зв., *дванадцяти* 28, *одинадцятото* 51 зв., *двадця(т) второто* 53 тощо. В орудному відмінку однини описані іменники мають закінчення *-єю*: *Щикавицею* 76, *на инквизицею* 80.

Традиційно для тогочасного періоду в родовому відмінку однини іменників чоловічого роду наявне закінчення *-а*, *-я* та *-у*, *-ю*: у назвах неістот переважно *-у*, *-ю*: *року* 53, *до затку* 4, *бє(з) платежу* 8 зв., *часу* 9, *году* 11 зв., *до ска(р)бу* 11 зв., *з скарбу* 12, *по(д)пису* 12 зв., *о(т) походу* 16 зв., *о(т) ураду* 16 зв., *часу* 17, *двору* 17 зв., *закону* 24 зв., *ураду* 64, *о(б)ходу* 79 зв., *варунку* 79 зв., *острогу* 79 зв., *часу* 79 зв., *суду* 80, *декрету* 82, *року* 82; а в назвах істот – *-а*: *войта* 29 зв., *брата* 3 зв., *би(с)купа* 82, *канцлера* 82, *до господара* 34 зв., *писара* 80 зв., хоч *-а* є й у назвах неістот: *для ину(р)ка* 1. Варіативно в цій формі написано *р*: *о(т) господара* 35 зв. і *до господара* 34 зв.

Паралельно вживано флексії *-у*, *-ю* та *-ови*, *-еви* в давальному відмінку однини іменників чоловічого роду:

мѣсту 3 зв., праву 3 зв., "Михайлу По(р)хоновичу Трозку и пѣну Богдану Болице писару" 67 зв. та архієпископови 5 (лише з -ови 3 форми), рєвизорови 19, кашталянови 20, войтови 26 зв., Иванови 50 зв., Ибнови Са(л)танови 50 зв., писарєви 50 зв., зємлєнинови 58, судови 59, Бремерови 61, арендарови 63 зв., неприятели 75 зв., войтови и урадови 76, господарєви 84, инстигаторови 105 зв., поводи 106. Флексія -ови властива також іменникам на позначення назв неістот: ска(р)бови 40, декретови 41, замкови 81, ратушови 127. В окремих словах виявлено написання обох варіантів: войту 31 зв. (5 форм) супроти войтови 26 зв. (6 форм). Задokumentовано також форми з ъ: неприятелиѣ ("ко(ж)доту неприятелиѣ" 86); гдарєвѣ ("чтире особи на то(й) урядѣ войтовскій намъ гдарєвѣ" 98).

У деяких іменниках закінчення -у характерно для родового відмінка, а для давального -ови: декрету, скарбу – родовий відмінок, а з -ови – давальний: "доси(т) чинили моцю нинєшнього декрету нїього" 41 зв. – "по(с)ланци свої декретови нїєму доси(т) учинили" 41; "дванадцят(т) со(т) копъ грошей на годъ до скарбу нїього давати хотєли" 54 зв. – "за чимъ сє шкода велика ска(р)бови нїєту дѣє(т)" 40.

Іменники з історично м'якими основами у формах орудного відмінка однини вживано традиційно з -ємъ: з ко(р)чємъ 135, с шляхтичємъ 26 зв., мєчємъ 3 зв., Тишкевичємъ 103 зв., Петровичємъ 88, поряд засвідчуємо вплив твердих основ на м'які: половицю 21.

В іменниках середнього та чоловічого родів у місцевому відмінку однини часто засвідчено закінчення -у під впливом іменників -й- основ: на воску 6, на пограничу 25 зв., в учинку 95 зв., на мѣстцѣ 28 зв., в манастиру 12, по челоби(т)тѣ 2; окремі форми передано варіативно: к тому декретови 82 – к тому декрету 91.

Для називного відмінка множини властиво закінчення -ове (від давніх -й основ): жидове 32, воеводове 35 зв.,

поводове 79 зв., ассєссорове 80, татарове 86, архимандритове и игуменовє 97 зв. Іменники, яким в однині властивий суфікс -ин, мають флексію -е: татарє 2, мещанє 38, люде 97 зв. Паралельно також написано форми з -и: воеводи 12, жиди 70, дєся(т)ники и товариши 97 зв., іменники з основою на м'який можуть мати флексію ѣ: неприятелиѣ ("нєчаянно напавши на нихъ татарє, неприятелиѣ нїи" 2). У наведених реченнях спостережено вживання вищезазначених флексій поряд: "такъ те(ж) пѣнове воеводи, и ротми(ст)ровє нїи, и те(ж) дєся(т)ники, товариши ротъ ихъ" 12, "такъ те(ж) воеводове й ро(т)ми(ст)ровє нїи и ихъ дєся(т)ники и товариши" 37.

У родовому відмінку множини іменники чоловічого роду колишніх -ѡ-, -ѣ- основ уживано із закінченнями: -євѣ / -овѣ, -єй та нульовим: звичаєвѣ 3 зв., обивателєвѣ 41, привилєвѣ 92, писарєвѣ 116 зв., куриєровѣ 4 зв., товарєвѣ 21, до митниковѣ 99, сєкретарєвѣ 103 зв., комисарєвѣ 114, лошадей 27 зв., людей 20, мещанѣ 21. У цій формі передано твердий ц: чужозємцєвѣ 95 зв., инозємцєвѣ 8 зв., справцєвѣ 39 зв.

Почасті одні й ті слова вживано з різними закінченнями в одному й тому відмінку: о(т) неприятелиѣ 7 ("часто кро(т)ное о(т) неприятелиѣ нїихъ, поносящихъ и те(р)пящихъ разорєніє" 7) / неприятелиѣ ("о(т) неприятелиѣ украиного татарина и иншихъ пограничнихъ неприятелиѣ" 116), королєй ("продковъ нїихъ славное памяти королєй и великихъ кнѣзєй" 34 зв.) / королєвѣ ("первихъ привилѣєвѣ сѣтое памяти королєвѣ ихъ млтєй, Жикгимунта Августа и Стефана" 93 зв.), писарєвѣ ("до рукъ справцєвѣ и писарєвѣ" 39 зв.) / писарєй ("с) печат(т)ю коронною до митниковѣ и писарєй митъ волински(х)" 99); обивателєй ("яко обивателєй тамошнихъ" 72) / обивателєвѣ ("обивателєвѣ иннихъ короннихъ" 41); трояко: золотарєвѣ ("тако(ж) кравцєвѣ, ковалієвѣ, цируликєвѣ, золотарєвѣ, лучникєвѣ,

стрѣльниковъ, кушнероуъ, шевцовъ и иннихъ всѣхъ реме(ст)никовъ, в Києвѣ реме(р) живучихъ" 3 зв.) / золотаровъ ("описуе(т) кравцовъ, ковалевъ, цируликовъ, золотаровъ, лучниковъ, стре(л)никовъ, кушнероуъ, шевцовъ и иннихъ всѣхъ ремесниковъ, в Києвѣ реме(р) живучи(х)" 15 зв.) / золотарей ("описуе(т) тако(ж) кравцовъ, ковалевъ, цируликовъ, золотарей, лучниковъ, стре(л)никовъ, кушнеровъ, шевцовъ и иннихъ [!] всехъ ремесниковъ, в Києвѣ реме(р) живучихъ" 45 зв.).

Варіативно представлено давальний відмінок множини іменників чоловічого роду – із старим закінченням -омъ, -емъ і новим -амъ: обивателемъ 3 зв. мещаномъ 5 зв., посланникотъ 27 зв., кнѣземъ 21.

В окремих словах виявлено паралельні закінчення: мещанамъ києвскитъ 16 і мещаномъ києвскитъ 25, потомкамъ 52 зв. і потомкомъ 76; ротми(ст)рамъ 36 і ро(т)ми(ст)ромъ 12 зв., людямъ 21 і людемъ 3 зв., посламъ 8 зв. і посломъ 16 зв. тощо. Неусталеність нового закінчення -амъ можемо простежити в реченнях, у яких в іменниках, написаних поряд, використовувано різні флексії: "позволили купецкимъ людетъ, мещанамъ києвскитъ, с товари и гандляти... ити, ѝхати и судати водою плисти" 16; "кашталяномъ, старостамъ, де(р)жавцамъ, вдовамъ, зетяномъ и дворяномъ номъ (!) нийимъ" 22; "гостя(м) прие(ж)жимъ такъ хри(с)тіяномъ якъ и жидомъ" 33; "кнѣземъ, паномъ воеводамъ, каштеляно(мъ), ма(р)шалкомъ, старо(с)та(м), де(р)жавцо(м)ъ, княгинятъ, панъямъ удовамъ, урядникотъ земскитъ, и дво(р)нимъ зємяномъ, и дворяномъ нийимъ, и все(т)у рици(р)ству, шляхте, обивателемъ панства ѝшого, великого кня(з)ства литовского, такъ ѓховного, яко и свѣцко(г)о стану, людемъ, а осо(б)ливе ми(т)никомъ ѝшимъ, и те(ж) кня(з)скимъ пански(мъ) и зємлянскимъ" 56 зв.

В орудному відмінку множини засвідчено нові флексії -ами, -ями: с

товарати 4 зв., гандлями 4 зв., мещанами 28 зв., з ли(с)тами 60 зв., цехми(ст)рами 79 зв., принале(ж)ностями 75 зв., камисарами 91 зв., привилями 95, с по(с)тановєнъями 117; подекуди вжито давні закінчення -ы / и: з послы 3 зв., с товарми 20.

У місцевому відмінку множини поширене закінчення нове -ах і давнє -ех: в домахъ 4 зв., пунктахъ 7, артикулахъ 30 зв., на ти(х) мещанахъ 57, о гостяхъ 135, в монастирахъ 97, в гандляхъ 7 і печатехъ 23 зв., на врадєхъ 31 зв., ураде(х) 32, обивателехъ 63, в мѣстєхъ 77 зв., по многихъ противностєхъ 103 зв., в манастирєхъ 12 зв., о <...> людєхъ 135 та ін.

Також виявлено випадки варіативного написання в одному слові: в домахъ ("каторіє часу лѣтне(г)о в домахъ свойхъ огонь де(р)жали" 9) / в домєхъ ("в иншихъ домєхъ прива(т)нихъ в мєстє становя(т)сє" 70).

Охарактеризуємо прикметникову словозміну, у якій теж виявлено функціонування одночасно давніх і нових форм. У тексті переважають займенникові прикметники (коро(н)ная 108, подлинно(го) 115) тощо), зрідка залишено іменні форми, ужиті в сталих конструкціях ("а справою висоце в Бгѣ превеле(б)ного" 82, гѣдня 82, "лѣта Гѣдня" 110 зв., "о пра(з)дницѣ Бгѣ явленія Гѣдня" 5 зв., "на стрѣтенія Гѣдня" 19 зв.).

Займенникові прикметники вживано в стягненій (воєнна 96 зв., ненале(ж)на 80, згодна 64 зв.) і нестягненій (полнотоцная 3, малая 4, королевская 12 зв., великая 32 зв., власная 59, пруткая 60 зв., пєне(ж)ная 65, києвскіє 91 зв., купецкіє 101 зв., родная 121 тощо) формах; в одному й тому слові: велика 40, Божю 75, поводова 40 / великая 32 зв., Божією 79, поводова 58.

У називному відмінку чоловічого роду однини закінчення орфографічно передано як -ій ("над стародавній звичай" 32 зв., "король полскій, великій, кнѣзь литовскій, рускій,

пруській, мазовецькій, жимойтській, києвській, волинській подляській, ифляндській" 34, "воевода києвській" 35, сръбрянській 41 зв., "но(д)ска(р)бій надворній" 57 зв.), -ій (литовській 23 зв., "на певній чась" 35, звиклій 126 зв.), поодинокі виявлено написання -ий (радецький 107 зв.). Почасті варіативність передано поряд: "...полській великій князь литовській, рускій, прускій, мазовецькій, жомойдській, іфлянській, смоленській, черньговській а шведській, кгородській, ваньдалській, дедичній король" 128.

У прикметникових, числівникових, займенникових формах родового відмінка однини відчутний вплив церковнослов'янської мови в закінченнях -аго: лутчаго 29, давнаго 28 зв., мескаго 98 зв., найвишшаго 113, їнъшнаго 130 зв., латвѣйшаго 135, иншаго 77 зв., всякаго 57, ка(ж)даго 40 зв., втораго 23, проте питома флексія -ого/-его переважає: литовского 13 зв., києвского 22 зв., второго 37, кожного 46, такового 47, че(т)вертого 51 зв., прошлого 65 зв., сатого 77, "великого коронного любомского рицкаго а хе(л)ско(го) де(р)пского старо(с)ти" 118 зв. тощо.

Для прикметників жіночого роду в родовому однини характерна флексія -ой: подлинной 71 зв., певной и немалої 72 зв., замковой 79 зв., лепшой 82, католицкой римской 96.

В утворенні ступенів порівняння використано суфікси -и-, -ейи-/ѣйи-: лучшаго 6 зв., найми(л)шого 4 зв., найхвале(б)нейшаго 13 зв., найхвале(б)нейшого 43 зв., наяснейшого и премило(с)тивѣйшого родителя нїего 83 зв., певнѣйшой 114, охо(т)нейшити 116, латвѣйшаго 135 тощо.

У деяких прикметникових формах виявлено хитання в належності до твердої чи м'якої груп: давняго звичаю 28 зв., звичаю давна(го) 28 зв.

У досліджуваному тексті задокументовано різноманітні числівники, за написанням яких можемо простежити особливості тогочасної числівникової словозміни. В аналізованій частині мови виявлено

давні та нові форми, чужомовні впливи, різноманітні варіації в написанні складних сполук тощо. Квантитативи вживано в нелексикалізованих формах із дещо зміненою словотвірною структурою (відмінюється перша частина): пятого на деся(т) 122 зв., первого на деся(т) 132 зв., поряд з одинадцатого 52, се(м)надцато(го) 55. Функціують польськомовні форми паралельно з питомими відповідниками: "панованя нїього чтиридєсято(го) втораго" 23, чтире 98 і сорок: "року тисяча шестьсотъ сорокъ девятаго" 125.

З-поміж числівників першого десятка виявлено такі особливості: назва один ужита в різних фонетичних варіантах – з початковим голосним е та о: єдинъ 133, єдного 73 зв., єдна 127 та одное 59 зв., однего пѣа 61, однихъ 61 зв., одного 98, одно 99. Написання е на початку слова характерно для польської та церковнослов'янської мов, впливи яких відчутно позначені в пам'ятці на різних мовних рівнях, а також є ознакою північноукраїнського наріччя. Зважаючи, що поліських рис майже немає в тексті, то найдоцільніше припускати іншомовну складову, окрім того, польська присутність відчутна й у формі однего 61, а також у написаннях інших квантитативів, наприклад, чтире 98.

У числівнику два наявне розмежування форм у роді: по два члєка 4, два я(р)ма(р)ки 9 зв., два привилеонъ 133, на две рати 11 зв.

Квантитав чотири зберігає написання е після шиплячого ч (на четири 124 зв.) та закінчення -ех у родовому відмінку (чтире(х) 111 зв.).

У структурі назви сім збережено звук д: "седмъ привилієвъ" 129 зв., "о потвє(р)женій се(д)ми пре(ж)нихъ королевски(х) привилієвъ" 138 зв., тисяча ше(ст)со(т) двадця(т) се(д)того 87 зв., хоч у складених кількісних і порядкових числівниках часто д опущений: "дня сємого на деся(т)" 33 зв., тридця(т) сємого 91, "тисяча ше(ст)со(т) сємомъ" 58 зв., сорокъ сємій 60 зв., "копъ тисєча триста семнадца(т) и грошей пя(т) деся(т) два

литовських" 64, "артику(л) сорокъ семій" 66, сѣмо(го) 84 тощо.

Назв кількісних числівників другого десятка виявлено зовсім мало, у засвідчених формах відмінювалася друга частина: дванадцять сотъ копъ грошей 11 зв., по дванадцяти копъ грошей 28, 47, а в порядкових наявні варіантні написи – з відмінюваною і першою, і другою частинами (осмогонадцят(м) дня 133, "дня сѣмого на деся(т)" 33 зв.).

На позначення числівника четвертого десятка вжито паралельні форми: східнослов'янський варіант сорок (8 разів), виявлений лише в розряді порядкових: сорокъ первого 49, сорокъ первій 59 зв., артику(л) сорокъ сѣмії 67 зв. Також засвідчено активне використання варіанта *чтиридесять* (9 разів), імовірно, поширеного під польським впливом: *чтиридесято(го) втораго* 23, "королевства нїшого чтиридесятого" 30. Почасті такі форми написано паралельно: *тысяча шѣ(ст)со(т) чтиридесят(м) девято(го)* 121 зв. і *тысяча шестъсотъ сорокъ девятого* 125.

Перший компонент аналізованої словоформи вживано у варіантах: *чтири-* / *четири-* / *четыре-*: "панованя нїшого чтиридесято(го) втораго" 23, "панованя нїшо(го) чтиридесятого" 21, "панованья королевствъ нїихъ по(л)ского чтиридесятого" 87 зв.

Для назви дев'ятого десятка в пам'ятці задокументовано форму *девядесят* – один раз у складеному кількісному числівнику: "року тысяча пятъ со(т) девя(т)деся(т) четвертого у Вилни уделаний в справѣ также" 63 та один раз як компонент порядкового: "сугу пenezей золотихъ сто девя(т)десятъ за(б)раль" 90.

Числівник *тысяча* вживано в тексті в різних числових формах – найчастіше виявлено в однині: "суги пenezей тысяча трохъсо(т) сѣдмънадцати копъ" 67; "оде(р)жали в ска(з) суги пenezей тысячу триста сѣдмнадцят(м) копъ" 58 зв.; "пре(з) що би се в вини тысячи копъ грошей литовскихъ" 117. В орудному відмінку однини позначено вплив іменникової

форми *-ї-основ: "под закладо(м)ъ в листе(х) продковъ нїихъ уписаннитъ тысячю копати грошей" 57 зв. У множині виокремлено родовий відмінок із закінченням -ей, яке з'явилося від іменників *-ї-основ: "шацуючи то собѣ противко нитъ на деся(т) тысячей золотихъ" 40; "и под виною деся(т)ка тысячей золоти(х) по(л)скихъ 121. Форми з нульовим закінченням не задокументовано. В орудному відмінку вжито флексію -ми в складеному числівнику "деся(т)ма тыся(ч)ми золотихъ" 115. Варіативно представлено рефлексію *ѣ*: понад 70 випадків із *а* (*тысяча*) і понад 10 із *е* (*тысеча*) – "на деся(т) тысячей золотихъ" 40, "копъ тысяча триста семнадцат(м)" 64.

Порядкові числівники, починаючи від найдавніших часів, відмінюються як прикметники. Таку парадигму відображено й у тексті пам'ятки: засвідчуємо займенниковий тип у нестягненому варіанті (*другая* 62 зв., 63, *першая* 64, *десятая* 64, *рыба вялая* 99 зв.) і стягненому (*друга* 99).

У називному відмінку чоловічого роду однини флексію графічно передано -ій / -її: "декретъ нїѣ першій" 104, "артикуль одинадцатій" 65, "Влади(с)лавъ че(т)вѣртій" 91 зв., "пятій привилей" 130, "Владиславъ четвѣртій" 109, "шестій привилей" 130 зв. Вище описано, що й прикметники чоловічого роду в однині в тексті написано з таким закінченням.

Відмінювання квантитативів переважно твердої групи (*че(т)вѣрто(го)* 60 зв., *чтиридесятого* 21 зв., *тысяча пя(т)сотъ осмъ деся(т) пятого* 99 зв.), до м'якої належить *третій* (*трете(го)* 66, *третья* 63, *третій* 64).

На позначення порядкового числівника *другий* ужито форму *второго* ("панованя королевствъ нашихъ по(л)ского второго, шведского трете(го) року" 119 зв.). Як порядковий числівник використано назву *другий*, але лише поряд із числівником *одинъ* / *першій* ("не(р)вїї ярмалокъ о пра(з)ницѣ Бѣо явленія // Бѣо явленія Гїдня чере(з) цѣлій ти(ж)день, другий о

пра(з)ницѣ Ро(ж)де(ст)ва прѣстїя Бѣи" 48; "житоми(р)скимъ акторе(мъ) з єдной, а mezi славе(т)нити бу(р)ми(ст)ромъ райца(ми), войтомъ, лавникати и всемъ по(с)по(л)ство(мъ) места нїего Києва позваннати з друго(ї) сторони" 103; "єде(н) на ура(д) войтовски(ї), а други(ї) о дачѣ єму (ж) ю(р)кге(л)ту зо(л) пята(т) в го(д)" 138 зв.; "два декрета: первій на се(ї)ме валномъ, коронно(м) в Варшавѣ... по по(л)ску на паргимине [!] писани(ї), ...другїй на паперу, по ру(с)ку писанїи" 99 зв.; "половину тае(т) урядъ замковїй при себе зо(с)тавити, а другую половину на ратушѣ кїевскїй о(т)да(т)" 74. Також в такому контексті вживалася лексема *вторий*: "...урожонихъ Христини, пе(р)вого Бобятинско(ї), а нинѣшного второго ма(л)женства Станиславоє(ї) Вадонскої" 117 зв.

Лексему *другий* виявлено в тексті зі значенням 'інший': "жебы мецанъ нїшихъ кїевскихъ подлу(г) того привилея нїшого во всемъ заховали и о(т) други(х) заховани" 102 зв., хоч з такою семантикою активно вживано займенник *инший*: "z иншити подданити нїити вие(з)дити пови(н)ни" 5 зв., "о(т) иншихъ аби билъ захованїи" 118 зв.

У складених порядкових числівниках відмінюється остання частина: *тисяча пя(т)со(т) сємдесятого* 21, *тисеча пя(т)со(т) дєвя(т)дєся(т) четвєртого* 63 зв., *тисеча шєст(с)со(т) сємого* 65 зв., "под датю сєго року шєст(с)со(т) осмого" 65 зв., *сорок(т) сємїй* 66, *шєст(с)со(т) сємомъ* 67, *тисяча шє(ст)со(т) // шєст(с)со(т) осм(н)адцятого* 71, "двадцят(т) шє(с)того року" 74 зв., *тридцят(т) четвєртого* 78 зв., "тридцят(т) шєстого, а швєдскаго двадцят(т) дєвятого року" 83 зв., *тисяча шє(ст)со(т) // шєст(с)со(т) двадцят(т) чє(т)вєртого* 85, *тридцят(т) сємого* 91, "лѣта Господня тысяча шєст(с)со(т)ного" 120, "тисяча шє(ст)со(т) пя(т) дєся(т) дєвятого" 133 зв. тощо.

Виявлено також випадки внутрішньої словозміни: "тисєчного

пята(т)со(т)ного сємдесятого и пе(р)шо(го), а панованя нїого чтиридєсято(го) втораго" 23; "дня сємого на дєся(т)" 33 зв., *тисяча пя(т)со(т) осємдєсято(го) пятого* 41 зв. У назвах другого десятка теж функціонували варіативні форми – зі змінюваною останньою (*сємнадцєтого* 53, *однатцятого* 51 зв., 99 зв.) та першою (*осмогонадцят(т)* 133, "дня шєстого на дєся(т)" 108 зв., "дня осмого на дєся(т)" 112 зв., "дня второго на дєся(т)" 119 зв., "дня пятого на дєся(т)" 123 зв.) частинами.

У порядкових складених числівниках, ужитих у тексті на позначення року, форма *тисяча* виявлена лише в називному відмінку однини: "писанъ в Вилнѣ лѣта Бжого нароженя тысяча пя(т)со(т) пя(т)дєся(т) остого" 12 зв., "року Гїдня тысяча шє(ст)со(т) пя(т)дєсятого" 123 зв., "року по нароженю Сна Бжїя тысяча пя(т)со(т) сємдєся(т) шєстого" 37 зв. тощо.

Зрідка в числівникових формах виявлено рефлексію *е* замість *а*: *сємнадцєтого* 53, *тисєча шєст(с)со(т) дєвя(т)надцєтого* 74 зв. та *тисяча шє(ст)со(т) дєвя(т)надцятого* 6 зв.

Подекуди трапляються порядкові числівники в множині: "перви(х) привилїєвъ" 96 зв. / "первихъ привилїєвъ" 98; "подлу(г) того привилея нїшого во всемъ заховали и о(т) други(х) заховани били" 102 зв.

З особливостей функціонування займенника відзначено паралельність форм *кто* 12 зв. (16 разів) / *кто* 33 зв. (до 10 разів) 55 зв., паралелі прослідковуються й у розряді заперечних: *никто* 4 (9 виявів) / *никто* 8 (7 виявів).

Варіативно подано займенник *що* – *що* 4, 6, 133 зв. (понад 80 разів) / *что* 2 зв. (понад 30 виявів) / *што* 11 (понад 20 виявів).

У родовому відмінку займенник *що* має переважно форму *чого* 117 (близько 20 виявів) і лише двічі виявлено варіант *чего* 32 зв.

У місцевому відмінку представлено двічі форму *ни* в *чемъ* 117, 133 і понад сорок випадків *ни* в *чомъ* 3.

Варіативно передано форму присвійного займенника *нашъ*: *нашого* 33 зв. – *нашого* 29 зв., *нашему* 29 – *нашому* 54.

Займенник *кожний* ужито в тексті варіативно – з *о* та *а*: *ко(ж)доту* 109 / *ка(ж)доту* 77 і послідовно збережена звукосполюка *жд*: *кождоту* 2 / *ка(ж)доту* 77, *кожного* 8 зв. / *ка(ж)даго* 40 зв., *кождій* 97 та ін.

Висновки й перспективи дослідження. Аналіз іменних частин мови, ужитих у грамотах київському міському магістрату, свідчить про те, що в системі відмінювання цієї категорії слів у XVI–XVII ст. утверджувалися нові (живомовні) форми, які надалі стали літературною нормою, також у невеликій кількості задокументовано архаїчні елементи, які були даниною книжній традиції.

Поряд із такими варіантами виразно позначені іншомовні впливи – польської та церковнослов'янської мов. Найімовірніше, що церковнослов'янські форми потрапили вже в копію / переклад XVIII ст., оскільки такої взаємодії не виявлено в пам'ятках ділового стилю попередніх століть. Написання варіативних форм в одних і тих словах ілюструє неусталеність правописних норм та незавершеність становлення іменної словозміни в розмовному варіанті, діалектні та іншомовні впливи.

Перспективними будуть дослідження, спрямовані на зіставлення словозміни привілеїв з іншими пам'ятками аналізованого періоду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Гримашевич Г. І. Система українського числівника XVI–XVII ст. *Писемні пам'ятки: від картотеки до словника* / відп. ред. Г. Дидик-Меуш. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2013. С. 210–239.
2. Денисюк В. Варіантні форми давального відмінка іменників як мовний лакмус писемних пам'яток XVI–XVIII ст. *Філологічний часопис*. Вип. 1 (7). 2016. С. 28–37.
3. Діденко Н. М. Варіантність дієслівної парадигми у староукраїнських пам'ятках першої половини XVII століття: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01. Київ. 2013. 21 с.
4. Історія української мови. Морфологія. Київ: Наукова думка, 1978. 539 с.
5. Каталог документів з історії Києва XV–XIX ст. / Упорядники Г. В. Боряк і Н. М. Яковенко. Київ: Наукова думка, 1982. 203 с.
6. Керницький І. Система словозміни в українській мові. На матеріалах пам'яток XVI ст. Київ: Наукова думка, 1967. 287 с.
7. Самійленко С. Нариси з історичної морфології української мови, 1–2, Київ: Вища школа, 1964–1970.
8. Стрельчук Г. Форми давального відмінка іменників чоловічого роду множини. *Діалектологічні студії: Мова в часі і просторі*. / Відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів, 2003. Вип. 1. С. 64–84.
9. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАК України). Ф. 62, оп. 1, спр. 1.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Hrymashevych, H. I. (2013). Systema ukrainiskoho chyslivnyka XVI–XVII st. [The Ukrainian numeral system of the 16–17th centuries]. *Pysemni pam'iatky: vid kartoteky do slovnyka* / ed. by H. Dydyk-Meush. Lviv: In-t ukrainoznavstva im. I. Kryp'iakovycha NAN Ukrainy. Pp. 210–239. [in Ukrainian].
2. Denysiuk, V. (2016). Variantni formy davalnoho vidminka imennykiv yak movnyi lakmus pysemnykh pam'iatok XVI–XVIII st. [Variant forms of the dative case of nouns as a linguistic litmus of written records of the 16–18th centuries]. *Filolohichnyi chasopys*. Iss. 1 (7). Pp. 28–37. [in Ukrainian].

3. Didenko, N. M. (2013). Variantnist diieslivnoi paradyhmy u staroukrainskykh pamiatkakh pershoi polovyny XVII stolittia [Variant verb paradigm in Old Ukrainian records of the first half of the 17th century]: Ph D (c) thesis abstract. Kyiv. 21 p. [in Ukrainian].
4. Istoriiia ukrainskoi movy. Morfolohiia (1978). [History of the Ukrainian language. Morphology]. Kyiv: Naukova dumka. 539 p. [in Ukrainian].
5. Kataloh dokumentiv z istorii Kyieva XV–XIX st. (1982). [Catalog of documents on the history of Kyiv, 15-19th centuries]. H. V. Boriak, N. M. Yakovenko (Eds.). Kyiv: Naukova dumka. 203 p. [In Ukrainian].
6. Kernytskyi, I. (1967). Systema slovozminy v ukrainskii movi [The word change system in the Ukrainian language. On the materials of records of the 16th century.]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian]. 287 p.
7. Samiilenko, S. (1964–1970). Narysy z istorychnoi morfolohii ukrainskoi movy [Essays on the historical morphology of the Ukrainian language], 1–2, Kyiv: Vyscha shkola [in Ukrainian].
8. Strelchuk, H. (2003). Formy davalnoho vidminka imennykiv cholovichoho rodu mnozhyny [Forms of the dative case of masculine plural nouns]. *Dialektolohichni studii: Mova v chasi i prostori.* / ed. by P. Hrytsenko, N. Khobzei. Lviv, Iss. 1. Pp. 64–84. [in Ukrainian].
9. Central State Historical Archive of Ukraine (Kyiv) (CDIAK of Ukraine). Fond 62. Inventory 1. Unit 1. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії: 30.09.2024

Схвалено до друку: 25.11.2024